
Afrikaanse Spreekwoorde en Uitdrukings: **'n makrostrukturele beskouing**

Chrisna Beuke-Muir, *Departement Germaanse en Romaanse Tale,
Universiteit van Namibië, Windhoek, Namibië*

Abstract: *Afrikaanse Spreekwoorde en Uitdrukings: A Macrostructural Study.* A restricted synchronic dictionary such as *Afrikaanse Spreekwoorde en Uitdrukings* has an important role to play in modern lexicography where user-friendly reference sources facilitate communication. A considerable number of theoretical guidelines exist for the choice of lexicon items to be included in a dictionary, and this review article attempts to provide some pointers. The research also includes sociolinguistic implications which result from the compilation of the macrostructure of a particular dictionary. The focal points are firstly taboos to which lexicographers of Afrikaans dictionaries are subjected, and secondly establishing which expressions fall within the limits of idiomatic language usage. The treatment of idiom-like collocations particularly appears to be problematic. Another issue which will be considered briefly, is the morphological presentation of lemmas.

Keywords: PROVERBS, SET EXPRESSIONS, IDIOMS, COLLOCATIONS, KEYWORDS, TARGET USERS, POPULATION GROUPS, OTHER SOCIAL GROUPS, RACIST LANGUAGE, OFFENSIVE LANGUAGE, NEOLOGISMS, LEXICOGRAPHICAL LABELS, MORPHOLOGICAL PRESENTATION

Opsomming: 'n Beperkte sinchroniese woordeboek soos die *Afrikaanse Spreekwoorde en Uitdrukings* het 'n belangrike rol te vervul in die moderne leksikografie waar gebruikersvriendelike naslaanbronne kommunikasie vergemaklik. Heelwat teoretiese riglyne bestaan vir die keuse van taalvorme wat in die woordeboek ingesluit moet word, en hierdie resensieartikel probeer om 'n paar rigtingwysers te verskaf. Die ondersoek betrek ook sosiolinguistiese implikasies wat volg uit die samestelling van die makrostruktuur van 'n betrokke woordeboek. Die fokuspunte is eerstens die taboes waaraan leksikograwe van Afrikaanse woordeboeke onderwerp word, en tweedens die bepaling van watter uitdrukings binne die grens van idiomatiese taatgebruik val. Veral die hantering van idioomagtige kollokasies blyk problematies te wees. 'n Ander kwessie wat kortliks aandag sal geniet, is die morfologiese aanbieding van trefwoorde.

Sleutelwoorde: SPREEKWOORDE, VASTE UITDRUKKINGS, IDIOME, KOLLOKASIES, TREFWOORDE, TEIKENGEBRUIKERS, BEVOLKINGSGROEPE, ANDER SOSIALE GROEPE, RASSISTIESE TAAL, KWETSENDE TAAL, NUUTSKEPPINGS, LEKSIKOGRAFIESE ETIKETTE, MORFOLOGIESE AANBIEDING

1. Inleiding: fokus en werkswyse

Die *Afrikaanse Spreekwoorde en Uitdrukkings* (voortaan kortweg *ASU*) se makrostrukturele samestelling sal die fokuspunt in hierdie artikel wees. Dit sluit aspekte soos die volgende in: die afbakening van begrippe soos *spreekwoorde*, *vas-te uitdrukkings*, e.s.m., die omvattendheid van 'n beperkte sinchroniese woordeboek soos die *ASU* en die opname van gemerkte taalvorme. Ook sal die morfologiese aanbieding van trefwoorde aandag geniet.

Die drie en twintigste uitgawe van die *ASU* kan o.a. beoordeel word op grond van die mate waarin die volgende belangrike tendense aan bod kom:

- die makrostrukturele samestelling n.a.v. die titel en die Toeligting,
- die opname van kollokasies,
- die beleid oor die opname van kwetsende taal,
- nuwe leksikale items,
- die ontsluiting van pragmatiese inligting m.b.v. etikette, en
- die morfologiese aanbieding van trefwoorde.

Die terme *lemma* en *trefwoord* moenie as sinonieme gebruik word nie (Gouws 1989: 36). Die onderskeid tussen hierdie twee terme is funksioneel omdat *lemma* volgens Gouws na daardie element verwys "wat in 'n woordeboek opgeneem word en volgens die betrokke woordeboek se ordeningsbeginsel ... geplaas word en van inligting voorsien word". Die term *lemma* verwys nie net na elemente wat woordstatus het nie, maar ook na elemente wat subleksikale of multileksikale eenhede is. Daarteenoor verwys *trefwoord* na 'n element wat woordstatus het. Vervolgens sal die term *trefwoord* gebruik word om na daardie element te verwys wat in die *ASU* opgeneem word en alfabeties geplaas en van inligting voorsien word.

In die *ASU* word die trefwoorde met 'n aanvangshoofletter geskryf. Hierdie praktyk wat nie in die *ASU* se voorloper — voortaan kortweg *ASU-1* — gevolg is nie, bring verwarring mee omdat die onderskeid tussen eiename en ander woorde minder opvallend is. Slegs trefwoorde wat verband hou met eiename (bv. *Simson* in 'n *Simson*) behoort met 'n hoofletter opgeneem te word. Sowel idiome, spreekwoorde, e.s.m. as die trefwoorde waaronder hulle opgeneem is, word in hierdie artikel vet gedruk.

2. Die omvang van die makrostruktuur

2.1 Die keuse van die makrostruktuur n.a.v. die titel

Bepaalde sinchroniese woordeboeke se beperktheid is daarin geleë dat die leksikograaf 'n spesifieke doel met die bepaalde woordeboek het (Gouws 1989: 67). Uit die titel van die *ASU* sou afgelei kon word dat die doel met hierdie woordeboek is om Afrikaanse spreekwoorde en uitdrukkings as 'n soort onderafde-

ling van die leksikon van die Afrikaanse taal aan te bied. Indien hierdie onderafdeling van die Afrikaanse leksikon in 'n gespesialiseerde woordeboek opgeneem word, sal die gebruiker sekere verwagtings koester ten opsigte van die makrostruktuur. Die woordeboekgebruiker sou van so 'n gespesialiseerde woordeboek verwag dat dit vir die leksikograaf 'n besliste prioriteit sal wees om die leksikonitems van die spesifieke subtaal so volledig moontlik op te neem. In die Toeligting word die verwagting uitgespreek dat indien die gebruiker nie oor 'n omvattende woordeboek beskik nie, die ASU geraadpleeg kan word. 'n Omvattende Afrikaanse woordeboek is gerig op die Afrikaans in sy wydste omvang, en dus word die verwagting geskep dat nie net standaardtaal in die ASU opgeneem sal word nie.

2.2 Die begrippe *spreekwoord*, *vaste uitdrukking*, *idioom* en *kollokasie*

Die afbakening van die begrippe *spreekwoord*, *idioom*, *vaste uitdrukking* en *kollokasie* is noodsaaklik omdat hulle 'n rol speel in die keuse van die makrostruktuur van die ASU.

In die HAT word *spreekwoord* en *idioom* onderskeidelik soos volg gedefinieer:

spreekwoord Kort, kernagtige gesegde, gewoonlik welbekend en oud, waarin 'n algemene waarheid of wyse les uitgedruk is: *Die môre-stond het goud in die mond ...*

idioom ... Vaste uitdrukking, segswyse wat eie is aan 'n bepaalde taal, bv. *noustrap trek, in die broek sit.*

Die WAT definieer *idioom* soos volg:

idioom ... Vaste uitdrukking, frase, gesegde van 'n taal, wat eienaardig is òf ten opsigte van grammatikale bou òf in sy betekenis wat gew. nie logies afgelei kan word van sy samestellende dele nie; eie manier van segging: *Die segswyse wat eie is aan 'n bepaalde taal, dikwels i/d vorm van 'n stukkie beeldspraak of vergelyking, word 'n idioom genoem ...*

Benson (1985: 68) se definisie van 'n *idioom* is die volgende: "an idiom is a relatively frozen expression whose meaning does not reflect the meaning of its component parts". Hy tref 'n onderskeid tussen *idiome* en *spreekwoorde*. Oor *spreekwoorde* laat Benson hom soos volg uit: "(they) convey folk wisdom or an alleged general truth" en gee dan as voorbeeld a *bird in the hand is worth two in the bush*. Hy voer die onderskeid verder op 'n sintaktiese vlak deur te sê dat *spreekwoorde* gewoonlik as volsinne voorkom, terwyl *idiome* normaalweg dele van sinne verteenwoordig.

Zgusta (1971: 152) se siening van *spreekwoorde* stem ooreen met dié van Benson. Hy (1971: 147) tref die volgende onderskeid tussen "real idiomatic expressions" en ander "multiword lexical units": terwyl meerwoordige leksi-

kale eenhede direkte betekenis het ("i.e. they simply designate a denotatum etc."), het ware idiomatiese uitdrukkings gewoonlik deurgaans figuurlike betekenis. Hy stel dan ook die begrippe *idiomatic expressions* and *set expressions* gelyk aan mekaar.

Volgens Gouws (1989: 97) is 'n kollokasie "'n kombinasie van verskillende leksikale items wat dikwels saam gebruik word", en die volgende voorbeelde word aangegee: 'n **plegtige belofte**, 'n **beroep uitbring**, in 'n **stadium**.

Hoewel Ponelis (1979: 352) nie die begrippe *kollokasie* of *vaste uitdrukking* eksplisiet definieer nie, kan uit die voorbeelde wat gegee word, sekere afleidings gemaak word. Onder die benaming *vaste uitdrukkings* word onder andere die volgende aangegee: **spoorloos verdwyn**, **intiem ken**, **onwrikbaar glo**, **botweg weier**, **bloedig vererg**, **rot en kaal besteel**, **voor jou siel weet**.

Uit die verskillende definisies hierbo kan die volgende afgelei word:

- Volgens die *WAT* en die *HAT* het *idioom* en *vaste uitdrukking* min of meer sinonieme betekenis. Zgusta (1971: 147) verklaar dat "real idiomatic expressions" figuurlike betekenis het. Die begrip *spreekwoord* (in teenstelling met *idioom*) blyk 'n bykomende nuanse te hê deurdat dit meestal 'n geykte uitdrukking, en gewoonlik volsinne verteenwoordig. *Kollokasies* is uitgesluit by die begrippe *spreekwoorde*, *idiome* en *vaste uitdrukkings* deurdat hulle afsonderlike komponente se leksikale betekenis steeds gehandhaaf word (Gouws 1989: 227).
- Dit blyk dat die voorbeelde wat Ponelis (1979: 352) onder *vaste uitdrukkings* aangee (bv. **spoorloos verdwyn**, **intiem ken**, **onwrikbaar glo** e.s.m.) eerder kollokasies is volgens die betekenis wat Gouws en Benson aan kollokasies toesê.

In hierdie artikel sal die term *idiome* vervolgens gebruik word as verwys word na *idiome* en *vaste uitdrukkings* soos wat die *HAT*, die *WAT*, Benson en Zgusta hierdie begrippe definieer. Die term sal ook spreekwoorde soos wat dit deur die *HAT* en Benson verklaar word, insluit. Verder sal daar van die standpunt uitgegaan word dat 'n *idioom* wat die tekenmateriaal van die *ASU* behoort te wees, oor die volgende eienskappe beskik: figuurlike betekenis (wat nie afleibaar is uit dié afsonderlike komponente nie) en grammatiese vastheid (wat betref sintaksis en morfologie).

2.3 Kollokasies in die *ASU*

Die belangrikste doel van 'n beperkte *idioomwoordeboek* is om die totale betekenis van die komponente van die *idioom* weer te gee (Zgusta 1971: 209). Dit laat die vraag ontstaan of kollokasies tuis behoort in die *ASU* as beperkte sinchroniese *woordeboek* waarin *idiome* en *spreekwoorde* verklaar word (vervolgens

genoem *idoomwoordeboek*), aangesien kollokasies op 'n kontinuum vanaf heel deursigtig tot feitlik idiomaties aangedui kan word (Carstens 1992: 1).

Volgens Benson (1985: 62) is kollokasies nie idiome nie, aangesien hul betekenis ongeveer afleibaar is van die betekenis van hul komponente. Hierdie beskouing blyk te simplisties te wees, en hy laat hom ook nie uit oor die belangrike kwessie dat 'n kollokasie soms 'n idiomatiese karakter kan hê nie.

Volgens Carstens (1992: 2) lê die verskil tussen kollokasies en idiome hoofsaaklik op semantiese vlak. Ter illustrasie gebruik sy (1992: 4) o.a. die kollokasies **vuil grappe** en **flou verskonings**, en is van mening dat as een van die konstituente (**vuil** in eg. en **flou** in lg.) figuurlik geïnterpreteer kan word, sodanige kollokasies 'n "grenskategorie" vorm tussen kollokasies en idiome. Sy beskou hierdie tipe kollokasies as nieprototipiese idiome binne die kognitiewe benadering. In die *ASU* is bogenoemde voorbeelde nie opgeneem nie, maar tereg word kollokasies soos 'n **groot bek hê** (grootpraat; windmakerig wees) en **gebroke oë** (sterwende oë) opgeneem.

Carstens (1992: 4) onderskei 'n verdere kategorie kollokasies waarin die werkwoorde 'n verswakte, gegrammatikaliseerde betekenis het (bv. 'n **besluit neem**, 'n **hoes gee**, **beswaar maak**). Sy (1992: 5) is van mening dat hierdie tipe konstituente vir hul betekenis hoofsaaklik afhanklik is van die betekenis van hul medekonstituente. Sodanige kollokasies waarin die werkwoord 'n verswakte, gegrammatikaliseerde betekenis het soos 'n **kans gee**, **jou belofte hou**, **illusies hê** en die **voorneme hê** wat almal in die *ASU* opgeneem is, vertoon verder feitlik geen idioomkarakter nie, en hul opname sou bevrage teken kon word. 'n Kollokasie soos **jou debuut maak** sou kon tuishoort in hierdie kategorie. Maar die opname is in hierdie geval tog geregverdig: die letterlike betekenis van **debuut** wat volgens die *HAT* as "eerste openbare optrede van 'n skrywer, kunstenaar, ens." aangegee word, het betekenisverruiming ondergaan sodat 'n idiomatiese betekenis — volgens die *ASU* "jou eerste verskyning maak; vir die eerste keer deelneem" — ontwikkel het. Dieselfde argument kan vir inskrywings soos **amok maak**, en 'n **hoofrol speel** aangevoer word. Sodanige kollokasies het wel 'n idioomkarakter, en is tereg in die *ASU* opgeneem.

3. Kwetsende taalgebruik

3.1 Die Buro van die WAT se beleid t.o.v. kwetsende taalgebruik

In die Toeligting tot die *ASU* word gemeld dat kwetsende segswyses met betrekking tot bevolkingsgroepe weggelaat is. Die *WAT* verklaar die term *bevolking* as die aantal persone wat op 'n gegewe tydstep 'n bepaalde gebied bewoon. Hiervolgens sal die inwoners van Duitsland, Nederland, Suid-Afrika, e.s.m. as afsonderlike bevolkingsgroepe beskou kan word. By verdere navraag onder kollegas en medemoedertaalsprekers van Afrikaans, word *bevolkings-*

groep ook geïnterpreteer as "mense behorende tot dieselfde etniese groep". Laasgenoemde interpretasie sal in hierdie artikel geld.

In die beleid van die Buro van die WAT (voortaan kortweg Buro) oor die opname van kwetsende taalgebruik word gemeld dat die onophefbaarheid van eienskappe wat toegeken word aan sekere kwetsende taalvorme 'n essensiële kenmerk is wat bv. rassismes van ander vorme van kwetsende taalgebruik soos vloekwoorde onderskei. Van die drie kategorieë kwetsende taalvorme wat die Buro identifiseer (Harteveld en Van Niekerk 1995: 238-243), is dit veral twee wat vir hierdie artikel van belang is, nl. (i) rassismes bv. **aia**, **Boesman**, **kaffer**, **Kleurling**, **hotnot**, **Kaaskop**, **witvel**, en (ii) seksismes en sensitiewe leksikale items wat gestigmatiseerde seksuele verskynsels, praktyke en voorkeure aandui bv. **oujongnooi**, **snol**, **kween**, **moffie**.

Wat rassismes betref, maak die Buro 'n onderskeid tussen volledig rassistiese en gedeeltelik rassistiese leksikale items. Gedeeltelik rassistiese taalvorme word meer volledig bewerk as volledig rassistiese taalvorme. Volgens die Buro se beleid word rassistiese uitdrukkings gelemmatiseer, geëtiketteer en uiters sensitief en neutraal bewerk (Harteveld en Van Niekerk 1995: 239, 240). Ook seksistiese taal word volledig bewerk, onderworpe aan 'n reeks voorwaardes (Harteveld en Van Niekerk 1995: 241-243).

Dit is dus verblydend dat dit nie die beleid van die Buro is om weg te skram van rassistiese en seksistiese taalvorme nie, hoewel dit met die nodige sensitiwiteit gehanteer word. Uiters noodsaaklik is die etikettering van sodanige taalvorme, met dié verstandhouding dat die etikette volledig in die Toeliggings verklaring verklaar word, en die woordeboekgebruiker dus onomwonde bewus gemaak word van die negatiewe konnotasies van die betrokke taalvorme.

Daar bestaan uiteenlopende menings oor die hantering van rassismes en seksismes in woordeboeke. Die resesent glo persoonlik dat rassistiese en seksistiese taal nie uit 'n woordeboek geweer mag word nie, aangesien woordeboeke alle manifestasies van taal in die samelewing behoort te weerspieël. Die gees van versoening wat toeneem onder sprekers van Afrikaans in Suider-Afrika skep 'n klimaat waarin die beleving van rassismes (en seksismes) minder fel is (Harteveld en Van Niekerk 1995: 238).

Dit blyk dat hierdie standpunt ook tot op regsvlak aangevoel word. Hauptfleisch (1993: 114, 115) maak melding van hofsake waarin uitgewers hulself moes verdedig oor rassistiese taal in woordeboeke. In die meeste gevalle het die uitgewers die saak gewen. Hauptfleisch glo dat die redakteurs van woordeboeke hulle nie onnodig moet laat terroriseer deur emosionele opwellinge van groepe nie, en dat weldeurdagte woordeboeke waarin omstrede taalvorme gehanteer word, die deurslag moet gee.

3.2 Die hantering van kwetsende taal in die ASU

Taalvorme soos 'n **Boesmantjie doodslaan**, **los hotnot**, **bleekvel**, en **iemand is skeef** is nie opgeneem nie, terwyl **Kaaskop**, **Woltoon** en **Vaalpens** wel inge-

sluit is. Hieruit sou afgelei kon word dat daar nie konsekwent te werk gegaan is met die opname van kwetsende taal in die *ASU* nie. Sosiologies kan dit wyer reperkussies hê deurdat dit 'n sekere stigma van oorsensitiwiteit aan die betrokke groep waarna die taalvorm verwys, laat kleef.

3.3 Die teikengebruiker

Die vraag ontstaan: in hoeverre mag die leksikograaf deur die sosiale samestelling van die samelewing beïnvloed word in die bepaling van die makrostruktuur? Hauptfleisch (1993: 119) gee die volgende riglyn: hy gaan van die veronderstelling uit dat kwetsende taal veral uit skoolwoordeboeke geweer behoort te word.

Dit sou egter die nadeel inhou dat dit reeds op 'n vroeë leeftyd by die leerling die wanbegrip kan laat posvat dat woordeboeke net "netjiese" taal akkommodeer (en dat taalvorme wat nie in die woordeboek opgeneem word nie, as 't ware nie gereken word as behorende tot die taal se woordeskat nie).

In die Toelighting van die *ASU* word daar nie eksplisiet gemeld wie die teikengroep is nie. Die enigste leidraad wat hieroor onder die subopskrif "Hoe volledig is die versameling?" gegee word, is dat die behoeftes van die "gewone leser" as oorweging gebruik is vir die opname van sekere taalvorme. Dit versterk die idee dat die *ASU* nie bedoel is om as 'n skoolwoordeboek te funksioneer nie. Dus sou die weglating van kwetsende taal nie op grond van hierdie argument geregtig kon word nie.

Volgens Householder en Saporta (1962: 279) is een van die kriteria waarvolgens die teikengroep vir 'n woordeboek bepaal word, die vlak van taalkennis. Die teikengroep vir die *ASU* is sowel moedertaalsprekers as niemoedertaalsprekers, en daarvan getuig die baie nuttige tweetalige indeks wat die woordeboek vir Engelssprekendes gebruikersvriendelik maak.

4. Vernuwing

In die Toelighting word gemeld dat die *ASU* hersien is, en meer omvattend is as sy voorganger. Dit blyk dat 'n groot aantal taalvorme wat in die *ASU-1* verskyn het, in die nuutste weergawe weggelaat is terwyl slegs enkeles nuut bygekome het. Onder die letter **A** is 204 idiome (bv. onder die trefwoorde **aalwynpil**, **aangeskole**, e.s.m.) weggelaat terwyl twee onder die trefwoorde **agterhoede** en **as** (die **agterhoede dek** en **iets is 'n groot "as"**) bygekome het. Verder is weggedoen met verskeie uitgediende betekenisonderskeidings wat in die *ASU-1* vermeld is onder die lemmas wat ook in die *ASU* verskyn. Daar is dus 'n daadwerklike poging aangewend om ou hout uit te sny.

In teenstelling met die weggedoen van verouderde idiome, is daar nie veel nuwes toegevoeg nie. Dit dui nie noodwendig op 'n tekortkoming nie aangesien nuutskappings (en dan spesifiek nog idiomatiese nuutskappings) nie som-

mer oornag ontstaan nie. Tog ontbreek dit nie aan nuutskeppings nie, veral ten opsigte van relatief nuwe werklikhede soos die televisie (**kassie, vierkantige oë**), die rekenaar (**blikbrein**) en veral die nuwe politieke Suid-Afrikaanse bestel (**reënboognasie, soustrein**).

5. Etiket

5.1 Die Toeligting

Leksikografiese etikette word gebruik om pragmatiese inligting in woordeboeke te ontsluit, en meer spesifiek gee dit inligting oor die beperking in die gebruik van die lemma (Gouws 1989: 4). Etiketwaardes behoort in die Toeligting verklaar te word. Die enigste etikette wat in die ASU voorkom, is *verouderd* en *plat*, maar slegs *verouderd* word verklaar as verwysend na items wat "dikwels nog in ouer geskryfte opduik". Die etiket *plat* is egter nie verklaar nie. Veral ten opsigte van stilistiese etikette is 'n uitleg van etiketwaardes onontbeerlik.

5.2 Nuutskeppings

'n Nuutskepping sou in die ASU as sodanig gemerk kon word met dien verstande dat dit verkry word uit 'n gerekenariseerde databasis waarin die data gekoppel word aan 'n vasgestelde tydperk. In die Toeligting sou die tydperk deur middel van 'n jaartal aangedui kon word. So sou byvoorbeeld taalvorme wat sedert die televisie-era ontstaan het, met *nuut* geëtiketteer kon word, en in die Toeligting sou *nuutskepping* bv. verklaar kon word as "taalvorme wat na 1970 ontstaan het".

5.3 Kwetsende taalgebruik

Kwessies rondom die opname van kwetsende taal in die ASU is reeds breedvoerig in afdeling 3 van hierdie artikel bespreek. Kwetsende taalvorme behoort opgeneem te word met die nodige etikette om hul beperking in gebruik aan te dui. In die ASU sou meer as een etiket (bv. *rassisties* en *seksisties*) gebruik kon word om die betrokke kwetsende taalvorme te merk. Selfs verskillende grade van *rassisties* sou deur middel van etikette aangedui kon word. So sou die etiket *rassisties* volledig *rassistiese* taalgebruik (volgens die Buro se beleid) kon uitwys, terwyl gedeeltelik *rassistiese* taalvorme geëtiketteer kon word met die etiket *gedeeltelik rassisties*. Die etiketwaardes moet dan duidelik in die Toeligting verklaar word.

6. Trefwoorde

6.1 Morfologiese vorm

Die *ASU* het verbeter op sy voorganger deurdat 'n **snaakse entjie mens** onder die trefwoord **entjie** opgeneem is, en nie meer onder **ent** nie. So ook is **loop voor die pad vol duwweltjies** is opgeneem onder **duwweltjies** en nie onder **duwwels** soos in die *ASU-1* nie. Hierdie praktyk is egter nie konsekwent toegepas nie, want **flikkers gooi, fonteintjie, ek sal nooit weer van jou drink nie en jou kaiings sal braai** is onder **flikker, fontein en kaiing** onderskeidelik geplaas. Aldrie hierdie gevalle is in die *ASU-1* korrek onder **flikkers, fonteintjie en kaiings** gehanteer. Die gevalle **kapriolle maak en kluitjies bak** is weer, soos in die *ASU-1*, onder **kapriol en kluitjie** onderskeidelik behou.

Indien 'n trefwoord net in die verlede tyd in die idioom funksioneer, behoort die trefwoord in sy verledetydsvorm te verskyn. So moes **iemand geweeg en te lig bevind** eerder onder **geweeg** verskyn het en nie onder **weeg** nie.

Dieselfde argument geld as 'n verlede deelwoord in die idioom voorkom en as trefwoord funksioneer. So moes **op jouself aangewys wees** eerder onder **aangewys** as trefwoord verskyn het, en nie onder **aanwys** nie, en **iets op sy elf-en-dertigste doen** eerder onder **elf-en-dertigste** geplaas gewees het as onder **elf-en-dertig** soos dit in die *ASU* die geval is.

Indien idiome twee verskillende gebruikswyses het deurdat hulle in die onverboë en in die verboë vorm as verskillende idiome gebruik word (bv. **eend in dis maklik gesê, maar die eend lê die eier, en eendjie in 'n lelike eendjie**) sou dit die woordeboek gebruikersvriendelik maak om beide die trefwoorde op te neem.

Indien 'n skeibare werkwoord in 'n idioom soos **hef aan lê nog voor** slegs in sy geskeide vorm voorkom, behoort die idioom onder **hef** opgeneem te word, en nie onder **aanhef** soos in die *ASU* nie.

In die *ASU* word nie eksplisiet voorbeeldmateriaal aangegee nie. Dat die idioom in die meeste gevalle ook 'n gebruikspatroon aangee, het tot gevolg dat voorbeeldmateriaal nie so noodsaaklik is in 'n idioomwoordeboek nie. Voorbeeldmateriaal sou egter nuttig wees om die verskillende gebruike van die trefwoord uit te wys indien die trefwoord in sowel sy onverboë as verboë vorm in dieselfde idioom gebruik kan word.

In algemene woordeboeke verskyn lemmas gewoonlik in hul onverboë vorme. By 'n idioomwoordeboek sou 'n ander kriterium kon geld. As 'n trefwoord in die idioom slegs in die verboë vorm voorkom en nooit in die onverboë nie, behoort die trefwoord in die betrokke verboë vorm opgeneem te word. Watter redaksionele beleid ook al geld, behoort duidelik in die Toeligting uitgespel te word.

6.2 Homonimie

Verblydend is dat aan die hantering van homonieme aandag gegee is. Die soms foutiewe hantering daarvan in die *ASU-1* (*haai*¹ en *haai*², en *kaatjie*¹ en *kaatjie*² is byvoorbeeld as homonieme aangegee) is in die nuutste uitgawe reggestel. Problematies is egter die feit dat *kol*¹ en *kol*² in die *ASU* as homonieme opgeneem is. Homonimie het te make met "the relationship between words whose forms are the same but whose meanings are different and cannot be connected" (Matthews 1997: 164). Volgens hierdie definisie is *kol*¹ en *kol*² eerder poliseme, "with two or more related senses" (Matthews 1997: 285). Poliseme behoort onder een trefwoord in woordeboeke geakkommodeer te word (Gouws 1989: 123).

7. Etimologie

Vir die woordeboekgebruiker sou dit interessant wees om meer te wete te kom oor die oorsprong van idioome soos **iemand van babo na bibo stuur** en **na Canossa gaan**. Etimologiese gegewens is nie net interessant nie, maar in die geval van idioome waarvan die oorsprong nie afleibaar is van die betekenis van die afsonderlike komponente nie, is die aangee daarvan waarskynlik noodsaaklik.

8. Gevolgtrekking

Besware wat in hierdie artikel teen die *ASU* geopper word, is:

- dat kwetsende taalvorme inkonsekwent gehanteer word: dit het nie alleen leksikografiese nie, maar ook sosiolinguistiese implikasies;
- dat te min nuwe idioome opgeneem is;
- dat etimologiese gegewens nie vermeld word nie;
- dat etikette nie genoegsaam gebruik word nie; en
- dat die Toeligting nie voldoende inligting gee oor beleidsake, etikette, e.s.m. nie.

Ten spyte van die enkele punte van kritiek wat in hierdie artikel uitgespreek is, is die *ASU* 'n naslaanbron van onskatbare waarde vir die woordeboekgebruiker op soek na 'n idioom of sy betekenis. Soos Van Niekerk (1998: 34) opmerk, sal dit veral vir vertalers en tolke 'n kosbare naslaanbron wees vanweë die Engelse indeks.

Verwysings

Woordeboeke

- Matthews, P.H. 1997. *Oxford Concise Dictionary of Linguistics*. New York: Oxford University Press.
- Odendal, F.F. et al. (Reds.). 1994. *Verklarende Handwoordeboek van die Afrikaanse Taal*. Midrand: Perskor.
- Prinsloo, A.F. 1997. *Afrikaanse Spreekwoorde en Uitdrukkings*. Pretoria: J.L. van Schaik.
- Schoonees, P.C. et al. (Reds.). 1970-1995. *Woordeboek van die Afrikaanse Taal*. Pretoria: Staatsdrukker.

Ander bronne

- Benson, Morton. 1985. Collocations and Idioms. Ilson, Robert (Red.). 1985: 61-68.
- Carstens, Adelia. 1992: Kollokasies: vrye verbindings of lekseme? *Suid-Afrikaanse Tydskrif vir Taalkunde* 10(1): 1-11.
- Gouws, R.H. 1989. *Leksikografie*. Pretoria: Academica.
- Harteveld, P. en A. van Niekerk. 1995. Beleid vir die hantering van beledigende en sensitiewe leksikale items in die Woordeboek van die Afrikaanse Taal. *Lexikos* 5B: 232-248.
- Hauptfleisch, D.C. 1993. Racist Language in Society and in Dictionaries: A Pragmatic Perspective. *Lexikos* 3: 83-139.
- Householder, F.W. en S. Saporta (Reds.). *Problems in Lexicography*. Bloomington: Indiana University.
- Ilson, Robert (Red.). 1985. *Dictionaries, Lexicography and Language Learning*. Oxford: Pergamon Press.
- Ponelis, F.A. 1979. *Afrikaanse Sintaksis*. Pretoria: Van Schaik.
- Van Niekerk, A. 1998. Afrikaanse spreekwoorde en uitdrukkings. *Suid-Afrikaanse Tydskrif vir Taalkunde* 16(1): 34.
- Zgusta, L. 1971. *Manual of Lexicography*. Den Haag: Mouton.